

Alfred Rehder a jeho *opus magnum* – ke 150. výročí narození významného světového dendrologa

Alfred Rehder se narodil 4. září 1863 ve Waldenburgu v Sasku a zemřel 21. července 1949 ve svém domě v Jamaica Plain, Massachusetts (USA). Po většinu života pracoval jako dendrolog a taxonom v Arnoldově arboretu Harvardovy univerzity. Jeho osobnosti a přínosu pro vědu vyšel článek v prvním čísle prvního ročníku prestižního časopisu *Taxon* v r. 1951 a podrobný životopis k 50. výročí úmrtí uveřejnila také *Živa* (2000, 1: 22–24).

A. Rehder byl zcela jistě jedním z nejlepších dendrologů své doby. V průběhu 66 let trvající publikační činnosti se stal autorem nebo spoluautorem 1020 prací, článků, kapitol v knihách i samostatných knih dendrologickou tematikou. Podle publikace *Index Kewensis* je autorem 868 jmen druhů dřevin a dále více než 600 jmen poddruhů, variet a forem dřevin, které se v letech jeho vědeckého působení v publikaci *Index Kewensis* ještě neuváděly. Zadáte-li jméno Rehder na webových stránkách mezinárodním indexem rostlinných jmen www.ipni.org, ukáže se sice 2 080 záznamů, ovšem některá jména jsou uvedena dvakrát, a dále je Rehder z dnešního pohledu autorem bazionymu (synonyma přinášejícího jméno) pro pozdější nové kombinace.

Velkým Rehderovým přínosem vědě o introdukci a aklimatizaci dřevin bylo to, že vytvořil první systém izotermálních zón pro USA. Tyto zóny udávají vztah mezi průměrnými ročními minimálními teplotami a odolností vybraných druhů rostlin. Jeho systém, společně s dalším, vyvinutým Wladimírem Köppenem (rusko-německým klimatologem), se staly základem pro všechny mapy klimatických zón, které se dnes ve světě používají. Mapa izotermálních klimatických zón pro USA je zobrazena na jedné samostatné straně na začátku každého Rehderova *Manuálu*. Zařazení do jedné ze 7 zón se pak uvádí na konci popisu každého druhu dřeviny, i u některých vnitrodruhových taxonů.

Rehderovo největší životní dílo – doslova *opus magnum* – je druhé, přepracované a rozšířené vydání jeho knihy *Manual of cultivated trees and shrubs hardy in North America exclusive of the subtropical and warmer temperate regions* (Příručka pěstovaných stromů a keřů odolných v Severní Americe svými jmény subtropických a teplejších mírných oblastí), která vyšla poprvé v r. 1927. Ve druhém vydání z r. 1940 se zvýšil počet druhů splným popisem uvedených v určovacích klíčích o 185 (na 2 535) a počet poddruhů, variet a forem o 220 (na 2 685). Celkem druhé vydání zahrnuje podrobné popisy 5 220 taxonů. K tomu je nutno přičíst 1 400 druhů a 540 kříženců popsaných pouze stručně, nebo jen připojených za příbuzné čeledi, rody



1 Alfred Rehder (1863–1949). Fotografie použita s laskavým svolením archivu Arnoldova arboreta Harvardovy univerzity

či druhy, nebo za jednoho zrodů (celkem 7 160 popisů taxonů). V knize je uvedeno 556 rodů jehličnatých a listnatých stromů, keřů a polokeřů, z toho 486 poddruhů. Popsané rody patří do 113 tehdy uznávaných čeledí. Počet klimatických zón odolnosti se ve druhém vydání naopak vzájemně větší názornosti a použitelnosti snížil z 8 na 7. Rejstřík všech jmen (latinských i anglických) včetně nejběžnějších synonym obsahuje 14 856 položek.

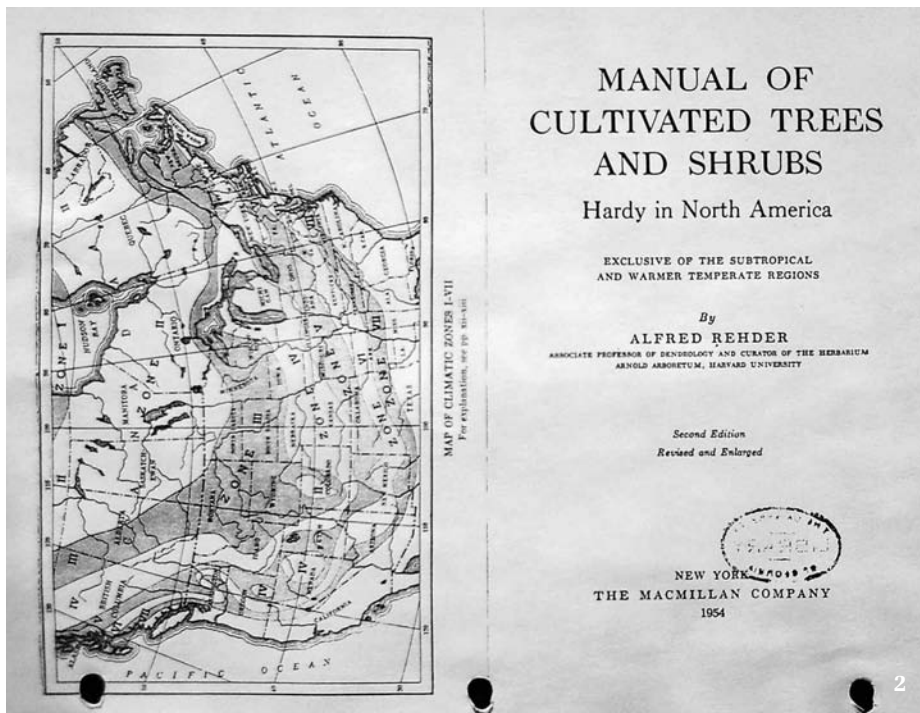
Mezi dendrology se této knize říká prostě jen Rehder nebo Rehderův *Manuál*, podobně jako se dalším v české dendrologické praxi nejčastěji užívaným příručkám říká zkráceně Bean, Hieke, Hillier, Jehličnatý Krüssmann, Listnatý Krüssmann, Jehličnatý Pilát, Listnatý Pilát nebo Schneider. Všechny tyto příručky tvoří společně s Rehderovým *Manuálem* a Bibliografií tzv. velkou desítku nepostradatelných děl v příruční knihovně každého našeho dendrologa. Českými dendrology jinak zcela právem kritizovaná a odsuzovaná a možná nezaslouženě ztracená dvojdielná *Praktická dendrologie* Karla Hiekeho k nim také patří, navzdory všem nedostatkům, především jako jedinečný zdroj českých jmen dřevin.

Do dnešních dnů se druhé vydání Rehderova *Manuálu* dočkalo celkem 12 dotisků v originální nezměněné podobě v původ-

ním nakladatelství Macmillan v New Yorku. Poslední takový dotisk vyšel v r. 1974. Následně tři dotisky vydalo nakladatelství Dioscorides v Portlandu v Oregonu a další stále vycházejí, vždy v rozmezí několika málo let, nyní nejnověji např. v nakladatelství Blackburn v Caldwellu v New Jersey dokonce v lehčím brožovaném vydání. Když v r. 1940 vyšlo nové, druhé vydání, prodávalo se za 10,5 dolaru. Dnes se tato publikace v antikvariátech (použitá v dobrém stavu) nabízí v originále ke koupi až za 440 dolarů (např. na www.amazon.com).

Hlavní hodnota Rehderova *Manuálu* spočívá především v neobvyklém množství přesných a správných informací avšak jejich přehledným a praktickým uspořádáním. Osobně neznám jinou odbornou dendrologickou knihu, která by obsahovala tolik údajů v tak koncentrované a úsporné podobě, a navíc v jediném svazku. Celý text je přitom napsán spříšlovecnou a příkladnou německou důkladností, pečlivostí a systematickostí. Pro 129 nejčastěji se opakujících geografických, morfologických, nomenklaturických a dalších termínů se v celém textu knihy používají pouze jejich zkratky.

Rozlišovací znaky, které jsou uvedeny v určovacích klíči pro jednotlivé rody stejné čeledi, se už neopakují v samostatných popisech daných rodů. Totéž platí pro druhy v určovacích klíčích stejného rodu. Jak sám Rehder píše v předmluvě, možný rozsah knihy nesměl překročit hranici předem stanovenou nakladatelem. Podle toho, že vlastní text bez předmluv má 996 stran, lze předpokládat, že tento limit činil zřejmě 1 000 stran. Společně s 30 samostatně číslovanými stranami předmluvy úvodu má kniha celkem 1 026 stran. Pro představu botaniků: podobný rozsah (1 051 stran) má třeba 8. vydání často užívané jednosvazkové příručky *Pflanzensoziologische Exkursionsflora für Deutschland und angrenzende Gebiete* (Fytcenologická exkurzní flóra Německa a příhraničních oblastí) od Ericha Oberdorfera (nakladatelství Ulmer, Stuttgart 2001). Existují jen dvě díla s podobně rozsáhlým nebo ještě o něco málo rozsáhlejší sortimentem jehličnatých a listnatých stromů a keřů – Bean (J. W. Bean – *Trees and shrubs hardy in the British Isles*, John Murray, Londýn 1991, 8. vydání) a Krüssmann (vněmeckém originále jeden svazek jehličnatých – *Handbuch der Nadelgehölze*, Paul Parey, Berlín – Hamburg 1983, druhé vydání; tři svazky listnatých – *Handbuch der Laubgehölze*, Paul Parey, Berlín – Hamburg 1976–78, druhé vydání a jeden svazek registru; anglický překlad vyšel zároveň v nakladatelstvích Timber Press a Batsford – v USA a Anglii). Obě však obsahují menší či větší počet perovek anebo ifotografií. Rehderův *Manuál* neobsahuje žádné ilustrace, ale na konci popisu každého taxonu je připojena zkratka jedné nebo více publikací, v nichž uživatel najde příslušný obrázek. Na konci úvodu knihy je seznam 166 zkratk těchto publikací s ilustracemi. Mezi nimi jsou také tři knihy o rostlinách od Arnošta Emanuela hraběte Silva Taroucy, zakladatele Průhonického parku (E. E. Silva Tarouca a C. Schneider – *Unsere Freiland-Nadelhölzer*, Hölder-Pichler-Tempsky, Vídeň a Lipsko 1923, druhé vydání a *Unsere Freiland-Laubgehölze*, Hölder-Pichler-Temp-



sky, Vídeň – Freytag a Lipsko 1922, třetí vydání) a jeden titul ve dvou svazcích ze zmíněné „velké desítky“, největší životní dílo Camillo Schneidera (Illustriertes Handbuch der Laubholzkunde, Gustav Fischer Verlag, Jena 1906–1912).

Čeho si na Rehderově Manuálu cením nejvíce, jsou jeho nenahraditelné a nepře-konatelne určovací klíče. Jde o klíče tzv. odrážkového typu – velmi praktické a na první pohled přehledné. Je to bohužel pro-pastný rozdíl v užitečnosti oproti jiným typům určovacích klíčů zpravidla použí-vaných v současné české botanické lite-ratuře. Nejvyšší počty druhů uvedených v klíčích jsou u nejbohatších rodů pěniš-ník – *Rhododendron* (86), slivoň – *Prunus* (77), růže – *Rosa* (72), zimolez – *Lonicera* (70), vrba – *Salix* (63), dub – *Quercus* (59) a javor – *Acer* (56). Pro vrby – tento *crux botanicorum* pro jejich obtížné určování a velké množství i několikanásobných kří-ženců – Manuál obsahuje klíče dokonce ve čtyřech uspořádáních: obecný, jen podle listů, podle samčích květů a podle sami-čích květů. Mnohé zde uvedené klíče jsou přímo přejaté i do tzv. Jehličnatého Krüss-manna a Listnatého Krüssmanna (viz výše).

Určovací klíče pro listnaté stromy a keře z Rehderova Manuálu všechny přeložil z angličtiny do češtiny Albert Pilát a po-užil je jako základ pro svou knihu Listna-té stromy a keře našich zahrad a parků, kterou vydalo Státní zemědělské naklada-terství v r. 1953. Nevyšla ovšem tak, jak by se slušelo a patřilo podle autorského práva, tedy jako překlad knihy autora A. Rehdera, ale A. Pilát ji vydal pod vlastním jménem. Na jeho obranu je nutno uvést, že svou verzi knihy o 1 100 stranách doplnil také 705 poměrně zdařilými černobílými doku-mentárními fotografiemi stromů a keřů, pěstovaných v tehdejších českosloven-ských botanických zahradách a arbore-tech. Albert Pilát si z toho ke své cti vzal ponaučení. Jeho příručka Jehličnaté stro-my a keře našich zahrad a parků, která měla vyjít také v r. 1953, vyšla až o 11 let později v tehdejším nakladatelství Česko-

2 Titulní strana Rehderova Manuálu a mapa klimatických zón I–VII. Podkla-dem pro rozdělení části území Severní Ameriky do klimatických zón je průběh průměrné roční minimální teploty. Zóna I: pod -50 °C (bez stromů, většinou Kanada); II: -50 až -35 °C; III: -35 až -20 °C; IV: -20 až -10 °C; V: -10 až -5 °C; VI: -5 až +5 °C; VII: +5 až +10 °C. Pro lepší před-stavu uvádí Rehder v předmluvě příklady všeobecně známých pěstovaných druhů stromů a keřů charakteristických pro každou zónu, které v ní dosahují severní meze své odolnosti. Např. v zóně I smrk sivý (*Picea glauca*) a topol osikovitý (*Populus tremuloides*); v zóně II dub vel-koploďý (*Quercus macrocarpa*) a čimšiňák stromovitý (*Caragana arborescens*); v zóně III jeřáb ptačí (*Sorbus aucuparia*) a jasan americký (*Fraxinus americana*); dále v zóně IV dub šarlatový (*Q. cocci-neae*) a zmarličník japonský (*Cercidiphyllum japonicum*); v zóně V buk lesní (*Fagus sylvatica*) a svitel latnatý (*Koel-reuteria paniculata*); v zóně VI citronečník trojlistý (*Poncirus trifoliata*) a pavlovnie plstnatá (*Paulownia tomentosa*); v zóně VII albiezie růžová (*Albizia julibrissin*). Z archivu autora

slovenské akademie věd. Také v tomto pří-padě využil určovací klíče z Rehderova Manuálu a doplnil je o řadu údajů, zejmé-na národních jmen (např. ruských). I po tě-měř 50 letech je Jehličnatý Pilát se svými 507 stranami včetně 124 stran černobílých a 16 stran barevných fotografií bezesporu jednou z nejlepších českých dendrologic-kých příruček o jehličnanech vůbec.

Doprovodnou sesterskou knihou k Ma-nuálu, která ovšem vyšla až v r. 1949, je Rehderova Bibliography of cultivated trees and shrubs hardy in the cooler temperate regions of the northern hemisphere (Biblio-grafie pěstovaných stromů a keřů odolných v chladnějších mírných oblastech severní polokoule). Ta obsahuje všechna synony-ma a úplné citace publikací všech taxonů uvedených v Manuálu.

V České republice bohužel není v žád-né veřejně přístupné knihovně jediný vý-tisk originálu druhého vydání Rehdero-va Manuálu. Jeden exemplář 11. dotisku z r. 1967 je uložen v knihovně Ústavu les-nické botaniky, dendrologie a typologie na Lesnické a dřevařské fakultě Mendelovy univerzity v Brně, jeden výtisk 12. dotisku z r. 1974 v knihovně Arboreta Nový Dvůr Slezského zemského muzea v Opavě a je-den exemplář dotisku od nakladatelství Dioscorides v knihovně Botanického ústa-vu AV ČR, v. v. i., v Průhonicích. Dva vý-tisky dotisku, ale pouze od nakladatelství Blackburn, vlastní knihovna Výzkumného ústavu Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i., v Průhonicích.

V soukromém vlastnictví má originály druhého vydání Rehderova Manuálu jen několik málo českých dendrologů. Kniha existuje už také v digitalizované podobě, bohužel pouze v zašifrované a zamknuté formě souboru ve formátu xml, který mají možnost nechat si přečíst na specializo-vaném čtecím zařízení jen zřakově nebo jinak postižení občané USA.

Rehderův Manuál mohu s klidným vě-domím i v současnosti doporučit každému pokročilému zájemci o dendrologii jako stále nejlepší jednosvazkovou příručku pro určování druhů dřevin původních nebo pěstovaných pod širým nebem v severním mírném pásu. K rozeznávání nově vyslech-těných nebo vyselektovaných kultivarů dnes nejčastěji slouží Jehličnatý Krüss-mann a Listnatý Krüssmann. Druhé vydání Manuálu nese datum 13 let před prvním vydáním Mezinárodního kódu nomenkla-tury pro pěstované rostliny (ICNCP, 1953). To je důvod, proč jsou některé dnes pěst-ované kultivary i v pozdějších vydáních, resp. dotiscích Rehderovy knihy uvedeny ještě jen jako variety nebo formy.

Nomenklatura použitá Alfredem Rehde-rem byla plně v souladu s tehdy platným Mezinárodním kódem botanické nomen-klatury (ICBN, od r. 2011 ICN pro řasy, houby a rostliny). Drtivá většina uvedených jmen je proto stále platná. Pouze u něko-lika rodů se v důsledku jejich nového taxo-nomického pojetí (např. jejich rozdělením nebo naopak sloučením) či vlivem změn v taxonomické úrovni musely od té doby vytvořit nové kombinace nebo nová jména. Rehderův Manuál pochopitelně neobsahu-je rody dřevin, které byly objeveny, případ-ně popsány až po jeho vydání. Z jehličnanů jde třeba o rody *Cathaya*, *Metasequoia*, *Nothotsuga* a *Wollemia*. Pokud někdo ze čtenářů vlastní nebo ví o dalším originálu, případně dotisku Manuálu v ČR, bude mu autor tohoto článku vděčný za upozornění.

Pro alespoň středně pokročilý dendro-logy je v češtině stále nejobsažnější Jeh-ličnatý Pilát a Listnatý Pilát. Zvláště první z nich představuje dosud jednu z nejpo-drobnějších knih o jehličnanech na světě. Obě knihy se i dnes dají koupit v pražských antikvariátech. Jako trochu skromnější a svým obsahem a uspořádáním porovna-telná česká obdoba Manuálu by se v no-vější době dalo označit druhé vydání prv-ního dílu dvoudílné příručky Jaroslava Koblížka Jehličnaté a listnaté dřeviny na-šich zahrad a parků (nakladatelství Sur-sum, Tišnov 2006). Obsahuje 108 čeledí, 342 rodů a 1 760 druhů.